Bijlage bij de notitie Gedeelde waarden en een weerbare democratie

Paul Dekker en Josje den Ridder, SCP, mei 2016

B1 Dit stuk

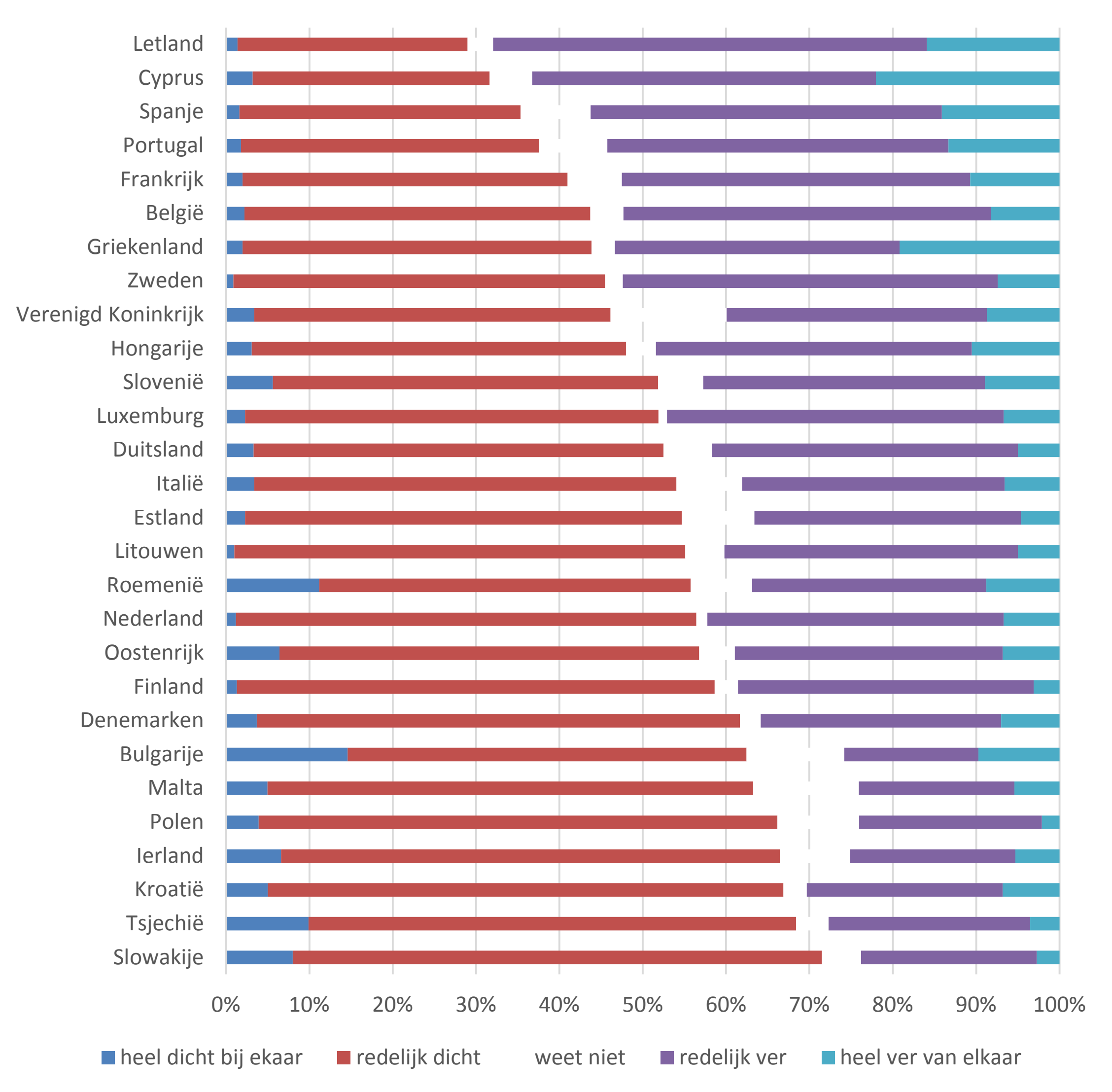
Dit stuk is een bijlage bij de notitie ‘Gedeelde waarden en een weerbare democratie’. Het bevat de tabellen en een figuur waar in de notitie naar wordt verwezen. De gegevens zijn ontleend aan bevolkingsenquêtes, zoveel mogelijk voor de bevolking van 18 jaar en ouder en waar mogelijk gewogen ten behoeve van een grotere sociaaldemografische representativiteit.

Na deze paragraaf zijn de paragraaftitels identiek aan die van het essay. De tabellen zijn genummerd per paragraaf.

B2 Burgers over 'gedeelde waarden'

Figuur B2.1 Europeanen denken verschillend over onderlinge waardenverwantschap

Opvattingen over waarden-verwantschap in de Europese Unie, bevolking van 18 jaar en ouder, voorjaar 2015

a "Zijn volgens u de lidstaten van de Europese Unie met betrekking tot gedeelde waarden … heel dicht bij elkaar/ redelijk dicht bij elkaar / redelijk ver van elkaar / heel ver van elkaar?".

Bron: Eurobarometer 83.3 (mei 2015)

B3 Democratie

Tabel B3.1 Democratie is bijna overal onomstreden

Steun voor democratie in 43 Europese landen, bevolking van 18 jaar en ouder, 2008/9 (in procenten)

land	code	Instemming met 'democratie kan misschien problemen hebben maar het is beter dan enige andere vorm van regeren'	vindt 'een democratisch politiek systeem hebben' een goede manier om het land te besturen
Denemarken	DK	99	99
Cyprus	CY	97	95
Zwitserland	CH	96	97
Noorwegen	NO	96	96
Malta	MT	96	95
Spanje	ES	96	96
Oostenrijk	AT	96	92
IJsland	IS	96	96
Griekenland	GR	96	97
Georgië	GE	96	96
Italië	IT	96	97
Zweden	SE	95	94
Duitsland	DE	95	91
Finland	FI	95	92
Luxemburg	LU	94	92
Turkije	TR	94	92
Nederland	NL	93	92
Portugal	PT	93	92
Frankrijk	FR	93	91
Albanië	AL	93	88
Slovenië	SI	91	88
Slowakije	SK	91	88
Polen	PL	90	86
Litouwen	LT	90	83
België	BE	89	92
Wit-Rusland	BY	88	88
Armenië	AM	88	92
Estland	EE	88	84
Macedonië	MK	88	94
Verenigd Koninkrijk	UK	88	85
Kroatië	HR	88	88
Roemenië	RO	87	84
Ierland	IE	86	88
Montenegro	ME	86	88
Letland	LV	85	78
Tsjechië	CZ	84	82
Servië	RS	84	89
Bosnië Herzegovina	BA	83	83
Bulgarije	BG	83	80
Hongarije	HU	81	82
Rusland	RU	80	78
Oekraïne	UA	77	72
Moldavië	MD	73	80

Landen geordend naar instemming met de eerste opvatting
Bron: EVS 2008/'09

Tabel B3.2 Belangrijk om in een democratisch land te wonen

Het heel belangrijk vinden om in een democratie te leven en twee zaken heel belangrijk vinden als kenmerk van een democratie, bevolking van 18 jaar en ouder, 2012/'13

		… om te wonen in een land dat democratisch bestuurd wordt.	dat in een democratie de rechten van minderheden beschermd worden	dat in een democratie de media de vrijheid hebben om de regering te bekritiseren
Cyprus	CY	94	87	74
Denemarken	DK	93	75	81
IJsland	IS	93	82	91
Noorwegen	NO	92	77	75
Zweden	SE	91	83	81
Zwitserland	CH	88	59	80
Israël	IL	88	75	76
Finland	FI	88	66	70
Duitsland	DE	87	76	84
Albanië	AL	84	90	90
Italië	IT	84	65	81
Kosovo	XK	79	77	74
Nederland	NL	78	60	74
Bulgarije	BG	75	85	67
Spanje	ES	75	73	83
Frankrijk	FR	74	57	71
Hongarije	HU	74	73	67
Ierland	IE	74	68	64
België	BE	73	59	71
Verenigd Koninkrijk	UK	73	62	61
Slowakije	SK	71	70	59
Slovenië	SI	71	61	78
Polen	PL	69	76	78
Tsjechië	CZ	67	64	47
Estland	EE	67	72	70
Portugal	PT	65	66	77
Litouwen	LT	53	69	57
Oekraïne	UA	51	72	64
Rusland	RU	40	64	53

a Geordend naar de eerste opvatting. % 8-10 op een schaal van 0 ('helemaal niet belangrijk') - 10 ('uiterst belangrijk') resp. 0 ('helemaal niet belangrijk voor de democratie in het algemeen') -10 10 ('uiterst belangrijk voor de democratie in het algemeen')

Bron: ESS 2012/'13

Tabel B3.3 Vrije verkiezingen en gelijke behandeling belangrijkste in een democratie

Het belang van zaken voor de democratie in het algemeen,[a] Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder, 2012

	belangrijk: % 6-10	heel belangrijk: % 8-10
dat nationale verkiezingen vrij en eerlijk verlopen	96	69
dat de rechtbanken iedereen op een gelijke manier behandelen	96	70
dat de regering haar beslissingen uitlegt aan de kiezers	96	53
dat de media de bevolking betrouwbare informatie geven	92	56
dat de rechtbanken in staat zijn om de regering een halt toe te roepen wanneer ze buiten haar bevoegdheden handelt	91	55
dat de rechten van minderheden worden beschermd	93	49
dat oppositiepartijen de vrijheid hebben om de regering te bekritiseren	92	44
dat de regering alle burgers beschermt tegen armoede	91	42
dat de regeringspartijen afgestraft worden bij verkiezingen wanneer ze slecht werk leveren	91	40
dat verschillende politieke partijen duidelijke alternatieven aanbieden ten opzichte van elkaar	89	28
dat media de vrijheid hebben om de regering te bekritiseren	85	37
dat immigranten enkel het recht hebben om te stemmen voor de nationale verkiezingen wanneer zij de nationaliteit hebben	84	37
dat kiezers met mensen die zij kennen over politiek praten voordat zij beslissen hoe ze zullen stemmen	84	27
dat de bevolking het laatste woord heeft over de belangrijkste politieke kwesties door er rechtstreeks op te stemmen in een referendum	79	27
dat de regering maatregelen neemt om inkomensverschillen te verminderen	77	21
dat politici rekening houden met de opvattingen van andere Europese regeringen voordat ze beslissingen nemen	70	9

a ‘Nu volgen een aantal vragen over democratie. Straks zal ik u vragen naar hoe democratie werkt in Nederland. Eerst wil ik u echter vragen na te denken over hoe belangrijk u verschillende zaken vindt voor democratie in het algemeen. Kunt u aan de hand van deze kaart zeggen hoe belangrijk u het vindt dat voor de democratie in het algemeen...’. Hierbij staat 0 voor ‘Helemaal niet belangrijk voor de democratie in het algemeen’ en 10 voor ‘Uiterst belangrijk voor de democratie in het algemeen’.

Bron: ESS 2012/’13

Tabel B3.4 Toegankelijke gezondheidzorg het belangrijkste in een democratie

Belangrijke rechten van burgers in een democratie,[a] 2014, Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder

	belangrijk: % 5-7	heel belangrijk: % 7
Dat gezondheidszorg voor iedereen beschikbaar moet zijn	95	72
Dat alle burgers een goede levensstandaard hebben	90	39
Dat overheden de rechten van minderheden respecteren en beschermen	88	41
Dat de overheden democratische rechten respecteren, ongeacht de omstandigheden	84	36
Dat mensen meer kansen krijgen om deel te nemen aan publieke besluitvorming	77	21
Dat burgers het recht hebben om niet te stemmen	59	26
Dat mensen die veroordeeld zijn voor ernstige misdaden hun burgerrechten verliezen	55	24
Dat burgers mogen overgaan tot burgerlijke ongehoorzaamheid als zij het niet eens zijn met de overheid	37	8
Dat mensen die al lang in een land verblijven maar niet de nationaliteit hebben, het recht hebben om te stemmen tijdens de landelijke verkiezingen	27	7

a ‘Er bestaan verschillende meningen over de rechten van burgers in een democratie. Kunt u op een schaal van 1 tot 7 aangeven wat volgens u hiervoor belangrijk is?’ 1 = helemaal niet belangrijk; 7 = heel erg belangrijk.

Bron: ISSP 2014

Tabel B3.5 Bijna nergens steun voor bestuur door leger

Steun voor ondemocratisch bestuur in 43 Europese landen, bevolking van 18 jaar en ouder, 2008/9: percentage dat genoemde mogelijkheden 'een goede manier vindt om een land te besturen'[a]

land	code	Experts en niet de regering nemen besluiten op basis van wat hen het beste lijkt voor het land	Een sterke leider hebben die zich niet druk hoeft te maken om het parlement en verkiezingen	Het leger het land laten besturen
Griekenland	GR	19	8	9
Cyprus	CY	27	15	19
Denemarken	DK	29	15	1
Zwitserland	CH	39	23	3
Zweden	SE	39	15	5
Noorwegen	NO	40	18	2
Luxemburg	LU	45	37	4
Italië	IT	46	16	5
Malta	MT	47	30	10
Rusland	RU	48	59	17
Finland	FI	49	15	4
Ierland	IE	51	30	11
Nederland	NL	51	37	3
Frankrijk	FR	52	25	5
Oekraïne	UA	52	67	13
Litouwen	LT	53	51	8
Verenigd Koninkrijk	UK	54	31	9
Turkije	TR	56	60	30
Oostenrijk	AT	58	23	7
Georgië	GE	58	54	6
Armenië	AM	60	47	37
Portugal	PT	60	49	15
België	BE	61	41	8
Duitsland	DE	62	20	2
Estland	EE	62	27	5
Spanje	ES	63	20	5
Wit-Rusland	BY	64	71	15
Tsjechië	CZ	65	29	8
IJsland	IS	70	15	1
Macedonië	MK	70	72	24
Letland	LV	71	63	11
Roemenië	RO	73	73	26
Bosnië Herzegovina	BA	74	42	29
Polen	PL	77	21	14
Montenegro	ME	77	51	29
Albanië	AL	79	38	20
Slovenië	SI	81	26	4
Moldavië	MD	81	85	32
Slowakije	SK	84	12	3
Kroatië	HR	84	31	11
Hongarije	HU	84	27	6
Servië	RS	88	68	29
Bulgarije	BG	90	62	12

a Oplopend geordend naar de eerste voorkeur.
Bron: EVS 2008/'09

Tabel B3.6 Toegenomen steun voor ondemocratisch bestuur

Steun voor (on)democratisch bestuur, Nederlandse bevolking van 18 en ouder, 1999/'00-2008/'09 (in procenten)

	1999/'00	2008/'9
eens met 'democratie kan misschien problemen hebben maar het is beter dan enige andere vorm van regeren'	96	93
vindt een goede manier om het land te besturen:		
▪ een democratisch politiek systeem hebben	96	92
▪ experts en niet de regering nemen besluiten op basis van wat hen het beste lijkt voor het land	40	51
▪ een sterke leider hebben die zich niet druk hoeft te maken om het parlement en verkiezingen	27	37
▪ het leger het land laten besturen	1	3

Bron: EVS 1999/'00 - 2008/'09

Tabel B3.7 Begin deze eeuw weer meer steun voor sterke leiders

Opvattingen over de stelling 'Wat we nodig hebben zijn minder wetten en instellingen en meer moedige, onvermoeibare en toegewijde leiders waar het volk vertrouwen in kan hebben', bevolking van 18-70 jaar, 1970-2011 (in procenten)

	1970	1975	1980	1985	1991	1996	2000	2004	2006	2008/'09	2010/'111
▪ Helemaal mee eens	28	24	19	14	12	9	12	22	19	21	21
▪ Mee eens	33	33	29	31	24	18	18	35	32	31	31
▪ Niet mee eens, niet mee oneens	22	23	23	22	18	21	18	16	18	21	22
▪ Mee oneens	11	12	16	18	18	24	24	16	17	15	15
▪ Helemaal mee oneens	6	8	13	16	28	27	28	11	13	13	11

Bron: Dans (Progressiviteit en conservatisme 1970) en SCP (CV'75-2010/'11)

B4 Vrijheid en gelijkheid

Tabel B4.1 Eerder vrijheid van meningsuiting beperken dan sociale grondrechten

Opinie over het naleven van grondrechten, Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten)[a]

	moet altijd nageleefd worden	hoeft in sommige omstandigheden niet nageleefd te worden	er zijn veel omstandigheden waarin dit niet nageleefd hoeft te worden	hoeft nooit nageleefd te worden
Groepen mogen niet gediscrimineerd worden	64	28	7	1
Iedereen heeft recht op o.a. voldoende eten, een dak boven het hoofd en gezondheidszorg	79	17	3	1
Kunnen zeggen wat je denkt en/of voelt	56	37	7	1

a De Nederlandse Grondwet kent verschillende grondrechten. Sommige mensen vinden dat er uitzonderingen kunnen zijn op deze regels, terwijl andere mensen zeggen dat deze wetten altijd uitgevoerd moeten worden. Vindt u dat deze wetten altijd uitgevoerd moeten worden?

Bron: Liss 2014 - Vrijheid en Bevrijdingsdag in Nederland (ongewogen)

Tabel B4.2 Vrede, vrijheid en mensenrechten de drie belangrijkste waarden

De belangrijkste waarden in EU-landen, bevolking van 18 jaar en ouder, voorjaar 2015 (in procenten)[a]

Land	vrede	individuele vrijheid	mensenrechten	respect voor menselijk leven	democratie	solidariteit, steun aan anderen	gelijkheid	tolerantie	de rechtsstaat	zelfontplooiing	respect voor andere culturen	godsdienst	geen van deze/ weet niet
Albanië	9	12	17	15	12	4	9	4	15	3	1	1	0
België	14	10	12	14	11	8	6	9	4	5	5	2	1
Bulgarije	13	13	15	13	6	7	5	5	10	5	3	1	3
Cyprus	16	9	20	17	9	4	8	1	7	1	3	6	1
Denemarken	18	8	16	10	16	4	9	6	5	1	5	1	2
Duitsland	23	11	15	9	13	4	3	8	7	3	2	1	1
Estland	20	9	14	14	5	4	5	7	6	6	6	1	2
Finland	18	9	16	13	6	4	8	8	11	3	2	2	0
Frankrijk	18	9	14	14	7	7	9	9	3	4	4	1	2
Griekenland	15	7	15	17	11	9	9	1	9	1	3	5	0
Hongarije	16	13	12	14	10	5	9	6	4	5	2	3	1
Ierland	14	10	16	17	9	3	11	5	5	3	5	2	2
Italië	14	11	14	14	11	7	8	4	2	6	4	2	3
Kroatië	14	11	17	16	9	8	7	6	6	1	2	3	1
Letland	24	15	16	12	5	4	4	4	4	4	5	2	1
Litouwen	20	16	17	13	7	5	4	6	2	4	3	3	1
Luxemburg	20	8	13	15	7	7	6	10	4	3	4	2	1
Macedonië	21	6	16	10	12	3	9	4	10	1	2	2	3
Malta	17	6	13	13	12	5	8	6	5	3	4	7	1
Montenegro	19	10	14	11	8	3	7	4	9	3	4	2	5
Nederland	17	13	12	10	9	7	7	7	6	5	4	3	0
Oostenrijk	19	19	14	10	10	4	5	5	6	3	2	2	2
Polen	16	7	16	12	11	4	8	7	6	2	2	4	4
Portugal	16	7	14	17	8	11	10	3	4	3	5	1	2
Roemenië	12	10	17	16	9	7	7	3	5	7	2	4	1
Servië	15	14	11	13	5	7	7	6	6	4	3	5	4
Slovenië	21	13	17	14	6	6	7	6	4	2	3	1	2
Slowakije	19	11	13	11	9	4	6	6	6	6	3	3	3
Spanje	15	7	15	15	11	9	10	6	6	2	2	1	1
Tsjechië	20	19	13	11	8	4	4	6	6	4	2	2	2
Turkije	12	12	13	11	11	5	12	6	5	3	2	3	5
Ver. Koninkrijk	14	8	14	15	6	3	8	6	11	2	6	2	6
Zweden	17	7	21	10	16	8	8	4	4	1	4	0	1

a 'Welke waarden zijn voor u persoonlijk het belangrijkste uit onderstaande lijst?'. Er kunnen maximaal drie waarden worden genoteerd. Deze hebben we gewogen zodat iedereen even zwaar meetelt en per land alle antwoorden inclusief geen keuze optellen tot 100. De landen staan in alfabetische volgorde en de waarden staan in volgorde waarin ze in Nederland zijn gekozen.

Bron: Eurobarometer 83.3 (mei 2015)

Tabel B4.3 Respect wordt belangrijker dan vrijheid van meningsuiting, 2005-2009

Keuze tussen maatschappelijke waarden, Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder, 2005-2009 (in procenten)[a]

	2005	2007	2009
de bereidheid om anderen in hun waarde te laten	40	42	56
dat iedereen het recht heeft voor zijn/haar mening uit te komen	60	62	43
dat besluiten worden genomen op basis van argumenten en niet op basis van dreigementen	48	47	42
dat iedereen voor de wet gelijk is	54	52	41
de erkenning dat mensen het recht hebben om van elkaar te verschillen	35	43	41
dat de zwakkeren ondersteund worden	15	14	30
dat er niet gediscrimineerd mag worden	15	16	22
dat er ook rekening gehouden wordt met de standpunten van minderheden	13	16	13

a Maximaal drie keuzen in antwoord op de vraag 'Welke van de volgende zaken vindt u het belangrijkste in onze samenleving?'

Bron: Vrijheidsonderzoek Veldkamp opinieonderzoek 2010 (Verhue 2010: 14)

Tabel B4.4 Stijging steun voor politieke vrijheden sinds 1970

Steun voor politieke vrijheden, bevolking van 18-70 jaar, 1970-2009 (in procenten)[a]

	1970	1975	1980	1985	1991	1995	2000	2008/'09
voor of tegen iets demonstreren	75	69	79	85	89	90	89	94
openlijk kritiek leveren op het koningshuis	54	48	57	61	68	69	73	80
staken voor loonsverhoging	61	54	63	61	69	73	78	.
gebouwen bezetten om gerechtvaardigde eisen kracht bij te zetten	29	22	30	41	39	39	38	.
in het openbaar schrijven wat men wil	71	68	72	73	75	73	72	76
in het openbaar zeggen wat men wil	77	73	80	81	84	80	82	76
accepteert protestgedrag[b]	.	45	.	58	71	74	77	77

a Keuze dat iedereen in ons land vrij moet zijn om dit te doen in plaats van een beperking van die vrijheid 'op een of andere manier' en 'weet niet'-antwoorden.

b % 'keurt goed' of toont zich onverschillig' in reactie op de vraag 'Stel dat iemand een wet zo onrechtvaardig vindt dat hij besluit de regering bij zijn werk te hinderen door zitdemonstraties, massabijeenkomsten of protestoptochten. Keurt u dat goed of keurt u dat af?'

Bron: Dans (Progressiviteit en conservatisme 1970) en SCP (CV'75-2008/'09)

Tabel B4.5 Grenzen aan de vrijheid van meningsuiting

Opvattingen over de vrijheid van meningsuiting,[a] bevolking van 18 jaar en ouder, 2008-2014/4 (in procenten)

	2008	2009	2010	2011	2012	2014	2015
'De vrijheid van meningsuiting moet krachtiger worden beschermd in ons land.'	9	11	13	13	8	12	9
▪ (zeer) oneens	55	54	53	57	58	52	57
▪ (zeer) eens							
'De vrijheid van meningsuiting mag niet zo ver gaan dat mensen worden gekwetst **in hun gevoelens**.'[c]							
▪ (zeer) oneens	.	.	.	.	.	12	11
▪ (zeer) eens	.	.	.	.	.	67	69
'De vrijheid van meningsuiting mag niet zo ver gaan dat mensen worden gekwetst **in hun religieuze gevoelens**.'							
▪ (zeer) oneens	22	20	21	.	.	16	20
▪ (zeer) eens	56	60	59	.	.	60	57

a De gepresenteerde antwoorden tellen met 'neutraal' en 'ik weet het niet' op tot 100%.

Bron: COB 2008/1-2015/4

Tabel B4.6 Europabreed afwijzing van openbare bijeenkomsten van extremisten

Antwoorden op de vraag 'Er zijn verschillende groepen in de samenleving. In welke mate moet men volgende groepen toestaan openbare bijeenkomsten te houden?',[a] Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder, 2014/'15 (in procenten)[a]

	moet zeker worden toegestaan				moet zeker niet worden toegestaan			
	geweld	racist	extremist	gemiddeld	geweld	racist	extremist	gemiddeld
Noorwegen	7	11	10	9	55	36	40	44
Denemarken	7	10	9	9	67	46	42	52
Zweden	5	8	8	7	66	50	33	50
Slowakije	11	4	5	7	41	63	47	50
Finland	3	6	10	6	67	32	13	37
Frankrijk	6	7	5	6	60	62	53	58
Verenigd Koninkrijk	4	6	7	6	56	47	34	45
Ierland	5	4	8	6	58	50	35	48
Slovenië	4	5	8	6	53	48	37	46
Cyprus	0	1	15	5	70	26	17	38
Tsjechië	6	4	4	4	45	51	45	47
Nederland	3	5	5	4	80	61	61	67
Spanje	2	3	6	4	65	64	48	59
Zwitserland	3	3	4	3	70	64	58	64
Polen	4	3	4	3	40	48	32	40
Portugal	4	2	3	3	59	71	61	64
Duitsland	2	2	3	3	72	61	60	65
Hongarije	1	1	4	2	65	69	56	63
Rusland	2	2	3	2	61	65	58	61
Bulgarije	3	2	1	2	70	74	81	75
Vlaanderen	1	3	1	1	80	49	65	64
Oostenrijk	1	1	2	1	83	67	71	73
Letland	1	1	1	1	58	62	61	60

a 'Moet aan … worden toegestaan om openbare bijeenkomsten te houden?': … = 'mensen die de regering met **geweld** willen omverwerpen', 'mensen met **raci**[**st**]ale of etnische vooroordelen', en 'religieuze **extremist**en'; per groep tellen de weergegeven percentages voor zeker wel en zeker niet toestaan met misschien wel of niet toestaan en het antwoord 'weet niet' op tot 100%. De landen zijn gesorteerd op de gemiddelde steun voor zeker toestaan.

Bron: Gesis (ISSP 2004)

Tabel B4.7 In Nederland vaak stellige afwijzing van extremistische bijeenkomsten

Antwoorden op de vraag 'Er zijn verschillende groepen in de samenleving. In welke mate moet men volgende groepen toestaan openbare bijeenkomsten te houden?', Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder, 2014/'15 (in procenten)

	Mensen die de regering door middel van geweld willen omverwerpen	Mensen met raciale of etnische vooroordelen	Religieuze extremisten
▪ Moet zeker worden toegestaan	2	4	4
▪ Moet misschien worden toegestaan	3	8	8
▪ Weet niet	2	4	4
▪ Moet misschien niet worden toegestaan	8	21	20
▪ Moet zeker niet worden toegestaan	86	65	64

Bron: VU (ISSP 2014/'15) ongewogen resultaten

Tabel B4.8 Sterkste afwijzing van gewelddadige groepen

Antwoorden op de vraag ' Er zijn verschillende groepen mensen in de samenleving. Wilt u […] aangeven of deze groepen het recht hebben om in het openbaar bijeenkomsten te houden.', Nederlandse bevolking van 18 -70 jaar, 2011 (in procenten)

	(zeker) verbieden	?	(zeker) toestaan
mensen die de regering met geweld omver willen werpen	82	4	14
mensen die andere etnische groepen discrimineren	77	4	19
religieuze fundamentalisten	64	6	30
mensen met radicaal linkse politieke ideeën	50	7	43

Bron: Dans/Radboud (Socon 2005) ongewogen resultaten

Tabel B4.9 Extreme politieke opvattingen moeten ook geuit kunnen worden

Keuze tussen twee opvattingen over vrijheid van meningsuiting, bevolking van 18 jaar en ouder, 2012/'13 (in procenten)[a]

	Iedereen zou vrij moeten zijn om zijn/haar politieke opvattingen openlijk te uiten, zelfs als deze extreem zijn	?	Diegenen met extreme politieke opvattingen moeten verhinderd worden om deze openlijk te uiten
IJsland	88	10	3
Denemarken	87	8	5
Zweden	86	8	7
Frankrijk	85	11	4
Polen	83	7	10
Finland	81	9	10
Italië	79	10	11
Zwitserland	78	13	9
Spanje	78	14	8
Israël	75	18	7
Portugal	74	6	20
Cyprus	73	11	16
Ierland	73	10	17
Duitsland	73	18	9
Oekraïne	71	9	21
België	71	24	5
Verenigd Koninkrijk	69	19	12
Nederland	69	23	8
Bulgarije	68	16	16
Noorwegen	66	26	9
Estonia	65	17	18
Litouwen	63	16	21
Albanië	63	28	9
Rusland	59	21	20
Slowakije	57	22	21
Kosovo	53	14	33
Slovenië	53	20	27
Tsjechië	52	30	18
Hongarije	47	27	25

a 'Er bestaan verschillende standpunten over de vraag of iedereen al dan niet vrij zou moeten zijn om hun politieke opvattingen openlijk te uiten in een democratie, zelfs als deze extreem zijn. Welke van de uitspraken op deze kaart omschrijft wat u denkt dat het beste is voor de democratie in het algemeen?' ? = 'Het hangt er van af', 'ik weet het niet' (niet actief aangeboden als antwoordcategorie).

Bron: ESS 2012/'13

Tabel B4.10 in 2004 minder steun voor het vrijlaten van religies dan in 1980

Aanhangers van religies geheel vrijlaten, Nederlandse bevolking van 18-70 jaar, 1980-2004 (in procenten)[a]

	1980	1985	1991	1997	2000	2004
katholieken	85	85	83	83	76	75
protestanten	84	85	83	83	76	75
islamieten	70	75	68	61	55	48
Jehova's	57	57	58	51	46	51
humanisten	71	75	72	69	65	63
diverse groepen, zoals Unified Familiy, Children of God, Scientology, Hare Krishna	25	34	40	29	26	41

a "Er zijn diverse geloofsrichtingen in onze maatschappij. Voor elk van deze geloofsrichtingen zou ik graag van u willen weten in hoeverre u vindt dat zij vrijgelaten moeten worden in hun doen en laten." Percentages 'volledig vrijlaten' in plaats van 'tamelijk' 'een beetje' en 'helemaal niet vrijlaten' en 'weet niet'-antwoorden.

Bron: SCP (CV'80-'04)

Tabel B4.11 Noordse landen en Nederland tolerantst tegenover homoseksualiteit

Opvattingen over de stelling 'Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten vrij zijn om hun leven te leiden zoals zij dat willen', bevolking van 18 jaar en ouder, 2014/'15

	(zeer) mee eens	?	(zeer) mee oneens
Denemarken	92	5	4
Nederland	91	5	3
Zweden	91	7	2
Noorwegen	88	8	5
Duitsland	87	6	7
Belgium	87	6	7
Ierland	87	10	4
Zwitserland	82	10	8
Frankrijk	82	10	9
Finland	74	15	11
Oostenrijk	73	17	10
Tsjechië	60	25	15
Slovenië	60	21	19
Polen	48	26	26
Estland	40	26	34

Bron: ESS 2014/'15

Tabel B4.12 Onveranderd grote eensgezindheid over vrijheid homoseksuelen

Opvattingen over de stelling 'Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten vrij zijn om hun leven te leiden zoals zij dat willen', Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder, 2002/'03-2014/'15 (in procenten)[a]

	2002/ '03	2004/ '05	2006/ '07	2008/ '09	2010/ '11	2012/ '13	2014/ '15
▪ zeer eens	42	50	44	50	59	57	67
▪ eens	45	39	44	41	34	35	24
▪ neutraal	8	6	6	5	4	4	5
▪ oneens	3	3	3	4	2	3	3
▪ zeer oneens	2	2	2	1	1	1	1

Bron: ESS 2002/'03 – 2014/'15

Tabel B4.13 Nederlanders percipiëren veel discriminatie, vooral naar etnische afkomst

Perceptie van discriminatie op bassi van diverse kenmerken, bevolking van 18 jaar en ouder, 2015 (in procenten)[a]

	gemiddelde	etnische afkomst	religie of overtuigingen	seksuele geaardheid (homoseksueel, lesbisch of biseksueel zijn)	genderidentiteit (transgender of transseksueel zijn)	handicap	ouder zijn dan 55	sekse	jonger zijn dan 30
Letland	29	32	13	35	22	43	51	18	20
Polen	30	31	27	48	44	29	30	19	12
Estland	30	40	17	36	23	43	39	28	14
Luxemburg	32	49	37	37	32	31	26	28	16
Slowakije	33	45	14	38	33	39	51	23	18
Tsjechië	33	51	17	30	26	38	58	29	15
Slovenië	35	39	29	42	36	42	43	30	21
Litouwen	36	28	17	56	45	43	51	25	20
Bulgarije	37	47	27	33	31	55	58	19	23
Ierland	39	58	40	48	47	40	31	28	18
Duitsland	39	62	48	50	51	39	31	25	8
Denemarken	40	78	63	47	47	37	22	19	8
Finland	41	67	35	50	47	47	45	24	12
Oostenrijk	44	58	51	56	58	43	41	27	15
Malta	45	71	46	54	58	37	42	33	19
Kroatië	45	50	41	62	49	48	48	39	26
Hongarije	46	65	29	49	40	54	59	43	26
Roemenië	46	51	37	53	46	56	57	38	32
Spanje	47	62	43	55	65	49	44	40	19
Portugal	49	64	32	69	65	65	53	30	17
België	51	75	67	59	55	52	43	38	19
Griekenland	52	70	46	71	72	56	45	32	21
Nederland	52	84	66	64	56	53	44	37	14
Italië	52	73	47	73	71	52	40	41	22
Verenigd Koninkrijk	54	70	67	58	60	56	45	48	25
Cyprus	54	66	55	79	78	51	48	36	20
Zweden	55	83	67	63	69	55	34	53	11
Frankrijk	62	81	75	72	61	68	53	53	29

a Percentages ‘zeer veel’ en ’tamelijk veel’ in antwoord op de vraag ‘Kunt u mij voor elk van de volgende types discriminatie vertellen of deze, naar uw mening, zeer vaak, tamelijk vaak, tamelijk weinig of zeer weinig in Nederland voorkomen? Discriminatie op basis van … komt … voor.’ Landen geordend naar stijgende perceptie van discriminatie en typen discriminatie geordend naar afnemende perceptie in Nederland.

Bron: Eurobarometer 83.4 (voorjaar 2015)

Tabel B4.14 Meer steun voor gelijke behandeling dan voor discriminatie

Stellingen over gelijke behandeling, Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten)[a]

Stelling A	Eens met A (1-3)	Twijfel (4-7)	Eens met B (8-10)	Stelling B
Een werkgever mag ervoor kiezen mannen meer te betalen voor hetzelfde werk dan vrouwen	8	18	75	Het mag nooit zo zijn dat mannen voor hetzelfde werk meer betaald worden dan vrouwen
Zorgverzekeraars mogen voor de basisverzekering een hogere premie aan chronisch zieken vragen, omdat zij meer zorg nodig hebben	8	18	74	Ook al is de zorg voor chronisch zieken duurder, de basispremie moet voor iedereen gelijk zijn
Het is terecht dat homoseksuelen soms niet kunnen trouwen, omdat ambtenaren dit weigeren	10	19	71	Het is onaanvaardbaar dat homoseksuelen niet kunnen trouwen omdat ambtenaren dit weigeren
Werkgevers mogen oudere sollicitanten weigeren omdat zij duurder zijn	13	32	55	Werkgevers mogen oudere sollicitanten niet weigeren omdat zij duurder zijn
Een cafébaas mag beslissen dat het beter is geen allochtonen naar binnen te laten	18	31	51	Een cafébaas mag allochtonen niet de toegang tot zijn café weigeren
Tijdens een sollicitatie mag een werkgever ervoor kiezen een vrouw niet aan te nemen omdat zij zwanger is	23	34	43	Een werkgever heeft niet het recht een vrouw te weigeren omdat zij zwanger is

a Hieronder ziet u telkens twee stellingen over Nederland. Het cijfer 1 geeft aan dat u het helemaal eens bent met stelling A en het cijfer 10 geeft aan dat u het helemaal eens bent met stelling B. Kunt u aangeven met welke van de twee stellingen u het meest eens bent?'. Sommige stellingen zijn omgekeerd zodat B altijd voor gelijke behandeling stata; de vergelijkingen zijn geordend naar afnemende steun vo0r gelijke behandeling.

Bron: Liss 2014 - Vrijheid en Bevrijdingsdag in Nederland (ongewogen)

Tabel B4.15 Geen gelijke behandeling bij de oprichting van confessionele scholen

Opvattingen over gelijke behandeling van minderheden, Nederlandse bevolking van 18-70 jaar (in procenten)

	wel en zeer zeker recht	zeer zeker recht
Stelt u zich voor dat iemand, van ongeveer 30 jaar oud, werkloos wordt. Deze persoon heeft de afgelopen 5 jaar wetmatig gewerkt. Daarom vraagt deze persoon een werkloosheidsuitkering aan.		
▪ Als deze persoon een Nederlander is, vindt u dan dat hij of zij recht heeft op een uitkering?	89	61
▪ Als deze persoon behoort tot de etnische minderheden in ons land, vindt u dan dat hij of zij recht heeft op een uitkering?	88	59
Stelt u zich voor dat een groep mensen een nieuwe school wil stichten, een school op godsdienstige grondslag.		
▪ Als deze groep mensen uit Nederlanders bestaat die een christelijke school willen stichten, vindt u dat deze groep mensen dat recht heeft of niet?	70	32
▪ Als deze groep mensen uit etnische minderheden bestaat die een islamitische school willen stichten, vindt u dat deze groep mensen dat recht heeft of niet?	47	22

Bron: Dans/Radboud Universiteit (Socon 2011/’12)

Tabel B4.16 Vrijheid belangrijker dan gelijkheid

Gedwongen keuze tussen vrijheid en gelijkheid[a] in 43 Europese landen, bevolking van 18 jaar en ouder, 2008/'09 (in procenten)

land	vrijheid het belangrijkste	?	gelijkheid het belangrijkste
Montenegro	62	11	27
Nederland	62	2	37
Noorwegen	61	3	36
Macedonië	60	14	26
Denemarken	60	6	34
Bulgarije	59	8	34
Bosnië Herzegovina	59	9	33
Roemenië	58	8	34
Slovenië	57	4	38
Estland	57	5	38
Verenigd Koninkrijk	56	9	34
Albanië	56	11	33
Zweden	56	12	33
Georgië	55	11	35
Polen	54	9	37
Armenië	54	6	40
Wit-Rusland	54	14	33
Griekenland	52	4	44
Litouwen	52	19	29
Servië	52	8	41
Moldavië	51	10	39
Spanje	50	7	43
Duitsland	50	11	39
Slowakije	49	19	32
Cyprus	49	9	42
Oostenrijk	48	14	38
Letland	48	6	46
Hongarije	47	3	50
Luxemburg	47	9	44
Kroatië	46	7	47
Oekraïne	46	12	42
Finland	45	20	35
Tsjechië	45	15	40
Ierland	45	17	38
Turkije	45	9	46
Malta	44	14	42
België	44	3	53
Rusland	44	15	42
Zwitserland	43	11	46
IJsland	43	3	54
Frankrijk	41	3	57
Italië	40	11	49
Portugal	36	13	51

a 'Welke van de twee standpunten komt het meest overeen met uw eigen mening? A: Vrijheid en gelijkheid vind ik allebei even belangrijk. Maar als ik zou moeten kiezen vind ik persoonlijk vrijheid voorgaan, dus dat iedereen in vrijheid kan leven en zich onbelemmerd kan ontwikkelen. B: Vrijheid en gelijkheid zijn allebei zeker belangrijk. Maar als ik zou moeten kiezen vind ik persoonlijk gelijkheid voorgaan, dus dat niemand achtergesteld wordt en dat standsverschillen niet zo groot zijn.' Met de ?-tussencategorie van spontane antwoorden 'met geen van beide eens' en 'ik weet het niet' tellen de percentages per land op tot 100%.

Bron: EVS 4

Tabel B4.17 Vrijheid wint het in Nederland al sinds 1981 van gelijkheid

Gedwongen keuze tussen vrijheid en gelijkheid, Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder, 1981-2008/’09 (in procenten)

	1981	1990/’91	1999/’00	2008/’09
▪ vrijheid het belangrijkste	56	56	56	62
▪ gelijkheid het belangrijkste	33	39	40	37

Bron: EVS 1981 - 2008/’09

B5 Afwijzen van geweld

Tabel B5.1 Verminderde acceptatie van het gebruik van geweld voor idealen

Opvattingen over de stelling ‘Hoewel het gebruik van geweld in het algemeen verkeerd is, is het soms de enige manier om een ideaal te verwezenlijken’, bevolking van 18-70 jaar, 1970-2013 (in procenten)

	1970	1975	1980	2006	2008/’9	2012/’13
▪ Helemaal mee eens	9	5	4	4	4	2
▪ Mee eens	23	18	14	14	13	12
▪ Niet mee eens, niet mee oneens	22	21	18	11	14	16
▪ Mee oneens	25	27	31	24	19	40
▪ Helemaal mee oneens	21	28	33	46	49	30

Bron: Dans (‘Progressiviteit en conservatisme 1970) en SCP (CV’75-‘12/’13)

Tabel B5.2 Veel begrip voor eigenrichting

Opvattingen over situaties van eigenrichting, Nederlandse bevolking van 18-70 jaar, 2005 (in procenten)[a]

	keurt af (0-4)	keurt goed (6-10)
voorbijganger slaat de bekrasser van een auto	51	35
mensen pesten een veroordeelde pedofiel uit hun buurt weg.	44	38
eigenaar betrapt fietsendief en geeft hem een pak slaag	40	47
winkelpersoneel houdt met geweld een dief aan	41	44
winkeleigenaar hangt foto's van een dief op	22	68
iemand slaat in zijn huis een inbreker neer	16	75

a ‘U ziet zo direct een aantal voorbeelden van situaties waarin mensen voor eigen rechter spelen. Kunt u met een cijfer van 0 tot en met 10 aangeven in welke mate u dat afkeurt of goedkeurt?’ 0 = heel erg afkeuren; 10 = heel erg goedkeuren.

Bron: Dans/Radboud Universiteit (Socon 2005)

B6 Burgerschap

Tabel B6.1 Zelfstandig oordeel en hulpvaardigheid belangrijkst voor burgerschap

Groot belang van zes kenmerken van een goede burger, 2002/'03, bevolking van 18 jaar en ouder in 21 landen (in procenten)[a]

land	gemiddeld	… zijn eigen mening te vormen, onafhanke-lijk van anderen	… mensen te helpen die er slechter aan toe zijn dan zijzelf	… altijd wetten en voorschriften na te volgen	… te stem-men bij verkiezingen	… actief te zijn in orga-nisaties waarvan je vrijwillig lid kunt worden	… actief te zijn in de politiek
Noorwegen	77	96	92	90	91	56	35
Griekenland	76	90	91	94	84	54	45
Denemarken	75	95	88	94	94	46	33
Finland	74	93	93	94	81	52	33
Italië	74	87	89	94	80	66	28
Nederland	74	94	89	85	83	61	31
Portugal	72	88	91	79	71	61	45
Luxemburg	71	93	77	87	80	67	23
Ierland	70	87	86	91	82	53	22
Zwitserland	70	96	84	79	80	51	31
Polen	70	84	79	94	79	44	38
Zweden	70	96	85	91	89	34	23
Oostenrijk	68	91	80	82	83	44	26
Slovenië	68	89	82	85	65	55	30
Duitsland	67	94	82	81	78	40	27
Verenigd Koninkrijk	64	90	73	90	74	41	17
Frankrijk	64	79	74	88	86	44	12
Hongarije	63	79	65	95	85	32	22
Spanje	63	79	88	74	65	52	18
België	63	85	77	83	67	45	18
Tsjechië	56	84	59	87	58	32	13

a Percentage scores 6-10 op een schaal van 0 ('zeer onbelangrijk') tot 10 ('zeer belangrijk') in reactie op de vraag 'Om een goed burger te zijn, hoe belangrijk is het volgens u voor iemand om …?'. De landen zijn geordend op gemiddeld belang en de kenmerken op het belang in Nederland

Bron: ESS 2002/'03

Tabel B6.2 Hulpvaardigheid en gezagsgetrouwheid belangrijkst voor burgerschap

Keuzen van de belangrijkste burgerschapswaarden, 2004, bevolking van 18 jaar en ouder in 27 landen (in procenten)[a]

	altijd bereid zijn mede burgers te helpen die hulp nodig hebben	altijd de wetten en regelgeving gehoorzamen	nooit aanspraak maken op een uitkering van de overheid als men er geen recht op heeft	altijd stemmen bij verkiezingen	nooit gestolen waren kopen	altijd uw belastingen betalen	nooit een steekpenning accepteren	nooit stimuleren van zwart werk of bijklussen	geen van deze
Tsjechië	32	25	6	6	4	10	11	2	4
Nederland	31	15	14	12	11	8	8	1	1
Zweden	28	19	10	16	6	13	6	1	0
Luxemburg	28	18	7	15	6	9	8	4	4
Denemarken	28	22	9	15	6	11	7	1	0
Slowakije	28	24	5	6	5	11	14	4	3
Finland	28	23	8	9	8	13	8	2	1
België	27	19	12	10	8	10	8	4	2
Duitsland	26	21	10	12	6	9	11	3	2
Malta	26	23	8	9	7	15	6	6	1
Slovenië	26	21	3	10	10	11	15	2	2
Ierland	26	20	9	15	10	10	5	3	3
Verenigd Koninkrijk	25	23	12	8	8	12	6	3	2
Bulgarije	24	26	7	7	4	13	9	3	7
Polen	24	24	5	12	9	7	14	3	2
Estland	24	23	2	11	7	21	6	2	3
Cyprus	23	30	8	9	7	9	9	3	1
Portugal	22	17	7	11	12	13	11	3	5
Letland	22	23	4	16	7	15	9	3	1
Griekenland	21	25	3	16	6	11	9	5	3
Litouwen	21	25	4	15	6	16	7	4	2
Spanje	21	16	5	13	8	12	8	8	8
Oostenrijk	21	16	6	15	10	10	10	3	9
Roemenië	20	28	5	19	4	11	8	2	2
Frankrijk	18	21	8	25	6	12	6	3	1
Italië	13	18	7	15	7	15	8	7	10
Hongarije	12	35	8	12	7	11	9	4	3

a 'Welke van de volgende vormen van gedrag zijn de drie, die volgens u het belangrijkst zijn om een goede burger te zijn?' De keuzen zijn gedeeld door het aantal gekozen kenmerken zodat iedereen even zwaar meetelt. De landen zijn geordend op het eerste kenmerk en de kenmerken op hun populariteit in Nederland.

Bron: Eurobarometer 62.2 (najaar 2004)

Tabel B6.3 Begrip voor anderen en gezagsgetrouwheid belangrijkst voor burgerschap

Groot belang van negen kenmerken van een goede burger, 2004, bevolking van 18 jaar en ouder in 23 landen (in procenten)[a]

land	gemiddeld	proberen mensen met andere meningen te begrijpen	altijd de wetten en regels van je land opvolgen	goed in de gaten houden wat de overheid doet	altijd stemmen bij verkiezingen	mensen die het in [land] minder hebben helpen	nooit proberen belastingen te ontduiken	mensen helpen die het in de rest van de wereld minder hebben	producten kopen vanwege politieke, morele of milieuoverwegingen, ook al kost dat wat meer	actief zijn in sociale en politieke organisaties
Portugal	84	89	95	84	85	92	92	83	77	60
Spanje	77	82	88	66	81	87	87	82	68	49
Cyprus	76	80	96	72	76	87	86	78	48	64
Ierland	75	78	93	79	85	85	82	77	58	40
Denemarken	73	83	92	72	94	79	83	65	56	34
Zwitserland	73	89	80	66	74	83	82	72	66	47
Oostenrijk	71	78	83	72	77	87	73	63	63	45
Nederland	70	87	85	81	80	76	74	67	47	36
Polen	70	75	93	70	73	85	84	73	36	42
Noorwegen	70	84	87	77	86	77	77	58	43	40
Frankrijk	70	82	83	70	88	72	79	53	54	47
Zweden	69	81	86	83	90	66	78	58	56	26
Slovenië	67	77	84	57	65	82	80	63	60	31
Duitsland	66	76	87	68	67	80	80	59	46	30
Verenigd Koninkrijk	66	79	94	66	66	69	90	55	47	26
Rusland	66	74	90	66	77	70	86	43	40	45
Slowakije	63	73	87	53	66	75	83	65	42	26
Finland	60	76	85	51	70	70	81	42	46	17
Letland	59	67	84	51	69	74	78	42	36	30
Vlaanderen	59	80	77	61	66	67	63	48	42	22
Bulgarije	58	70	94	41	65	70	86	53	13	27
Hongarije	57	65	90	52	71	57	80	32	40	21
Tsjechië	52	61	80	42	53	55	75	44	30	26

a % scores 5-7 op een schaal van 1 (‘helemaal niet belangrijk’) tot 7 (‘heel erg belangrijk’) in antwoord op de vraag ‘Er zijn veel verschillende opvattingen over wat belangrijk is om een goed burger van je land te zijn en wat niet. Kunt U … aangeven wat volgens U hiervoor belangrijk is?’ Landen geordend op gemiddeld belang en kenmerken geordend op het belang in Nederland.

ISSP 2004

Tabel B6.4 Activisme van weinig belang voor goed burgerschap

Het belang van negen kenmerken van een 'goede burger', Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder, 2014/'15 (in procenten)[a]

	belangrijk: % 5-7	heel belangrijk: % 7
altijd de wetten en regelgeving naleven	89	41
proberen mensen met andere meningen te begrijpen	88	36
kritisch in de gaten houden wat de overheid doet	85	37
nooit proberen belastingen te ontduiken	84	45
altijd gaan stemmen bij verkiezingen	83	51
mensen in Nederland helpen die het minder hebben	80	24
mensen in de rest van de wereld helpen die het minder hebben	64	16
producten kiezen vanwege politieke, morele of milieuoverwegingen, ook al zijn die wat duurder	56	13
actief zijn in sociale of politieke organisaties	43	9

a 'Er zijn veel verschillende opvattingen over wat belangrijk is om een goed burger van je land te zijn en wat niet. Kunt U … aangeven wat volgens U hiervoor belangrijk is?' Antwoordmogelijkheden van '1 helemaal niet belangrijk' tot '7. heel erg belangrijk'. De kenmerken staan in volgorde van afnemend gemiddeld belang.

Bron: ISSP 2014 (ongewogen data)

Tabel B6.5 Anderen niet tot last zijn belangrijkste kenmerk van goede burger

Kenmerken van goede burgers, Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder, 2004 (in procenten)[a]

Kenmerk	voorbeelden van positieve kenmerken	voorbeelden van negatieve kenmerken	positief genoemd	negatief genoemd	totaal genoemd
1. Voor zichzelf zorgen	'werken', 'de hand niet ophouden'	bewust werkloos zijn, van de staat profiteren	20	11	25
2. Overlast vermijden	'geen rotzooi maken', 'niet dealen'	'agressief rijgedrag', 'te veel alcohol', 'vuil op straat'	11	33	38
3. Fatsoen, conventies, omgangsvormen	'elkaar groeten', 'aanpassen aan de samenleving'	'onbeschoft zijn', 'roddelen en kwaadspreken'	24	10	31
4. Positieve houding tegenover andere mensen	'respect', 'tolerantie', 'vertrouwen'	'discrimineren', 'elkaar niet respecteren'	37	23	46
5. Solidariteit, hulpvaardigheid	'behulpzaam zijn', 'vrijwilligerswerk'	'egoïsme', 'mensen aan hun lot overlaten'	48	17	54
6. Milieu, natuur, dieren	'afval scheiden', 'zorg voor leefmilieu'	'milieu verpesten', 'dieren mishandelen'	3	2	5
7. Politiek	'gaan stemmen', 'maatschappelijk betrokken'	'niet stemmen', 'klagen zonder te stemmen'	6	0	6
8. Aan wetten en regels houden	'belasting betalen', 'je aan de regels houden'	'overtredingen', 'dronken achter het stuur'	35	24	44
9. Geen ernstige normoverschrijdingen	'steelt niet', 'moordt niet', 'je vrouw niet slaan'	'criminaliteit', 'moord en doodslag', 'agressie'	6	47	49
10. Andere en algemene normen en waarden	'eerlijk zijn', 'tien geboden', 'vrijheid van meningsuiting'	'bedriegen', 'de normen en waarden in de wind slaan'	14	11	21
11. Het tegenovergestelde	-	'wie dat niet doet' e.d. na positieve kenmerken	0	2	2
12. Anders	'goed leven', 'zich informeren', 'niet staken'	'morren', 'vrouwen', 'sleutelkinderen'	13	12	22

a Codering door GFK i.o.v. het SCP. De antwoordcategorieën 1-5 zijn geordend naar toenemende sociale betrokkenheid, zie verder de toelichting in de tekst. De percentages betreffen het aantal mensen waarvan één of meer antwoorden in de vermelde categorie vallen.

Bron: SCP (CV'04)

Tabel B6.6 Omgangsvormen belangrijker voor burgerschap dan participatie

Waarden die burgers willen opnemen als gedeelde waarden in een 'Handvest Burgerschap', Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder, 2009 (in procenten)[a]

waarden	ja, ik vind dat we dit van elkaar mogen verwachten	ik twijfel	nee, dit moeten we niet van elkaar verwachten
rekening houden met anderen	92	6	2
zorgen voor toekomstige generaties	91	7	3
zorgen voor je leefomgeving	90	8	2
plezierig met elkaar omgaan	89	7	4
verdraagzaam zijn	86	12	2
open staan voor contact met anderen	82	14	4
zorgen voor het milieu	81	15	5
aandacht hebben voor anderen	80	15	5
een open houding hebben	66	24	10
je eigen belang afwegen tegen belangen van anderen	66	23	11
elkaar corrigeren	66	26	8
actief deelnemen aan de samenleving	51	30	19
je democratische rechten gebruiken	48	31	20

a Voor elke waarde is de volgende vraag voorgelegd: 'Moet de volgende waarde worden opgenomen in het handvest? Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen?'. Het handvest werd eerder in de enquête geïntroduceerd als 'Er zijn in Nederland allerlei wetten en regels waaraan we ons moeten houden. Deze wetten en regels zijn vastgelegd en worden door de overheid gehandhaafd. Naast deze officiële wetten en regels, zijn er ook ongeschreven regels in onze samenleving. Bijvoorbeeld over hoe we vinden dat we met elkaar om moeten gaan. Of over wat we als burgers van elkaar verwachten. Deze ongeschreven regels noemen we in deze vragenlijst waarden. Om duidelijk te krijgen welke waarden Nederlanders belangrijk vinden, wordt het Handvest Burgerschap opgesteld. In dit document komen de waarden te staan die Nederlanders met elkaar delen.'

Bron: Verhue en Roos (2009: 29-44)

B7 Meer dan waarden

Tabel B7.1 Positief beeld van medeburgers in Noordse landen en Nederland 1

Positieve beelden van medeburgers in 43 Europese landen, bevolking van 18 jaar en ouder, 2008/'09 (in procenten)[a]

land	meesten zijn te vertrouwen	meesten zijn behulpzaam	meesten zijn eerlijk
Denemarken	75	85	47
Noorwegen	74	73	48
Zweden	63	61	32
Nederland	62	66	37
Finland	62	52	35
Zwitserland	54	62	41
IJsland	49	69	54
Wit-Rusland	41	33	18
Verenigd Koninkrijk	39	48	44
Duitsland	38	47	31
Ierland	38	51	47
België	36	51	25
Oostenrijk	35	47	26
Spanje	34	30	30
Luxemburg	32	48	28
Estland	32	43	26
Italië	30	33	17
Tsjechië	30	32	21
Rusland	29	54	29
Litouwen	28	24	12
Oekraïne	27	42	27

Frankrijk	27	47	24
Polen	26	34	21
Bosnië-H	26	25	20
Letland	25	41	25
Montenegro	25	27	20
Slovenië	24	37	24
Georgië	22	42	18
Malta	21	25	32
Griekenland	21	15	10
Hongarije	21	31	20
Armenië	21	24	20
Kroatië	20	26	15
Portugal	19	24	11
Macedonia	18	20	18
Bulgarije	17	25	12
Roemenië	17	23	18
Slowakije	13	24	14
Servië	12	27	17
Moldavië	12	28	13
Turkije	11	18	16
Albanië	10	17	10
Cyprus	9	14	11

a Respectievelijk % ‘wel te vertrouwen’ in antwoord op ‘Vindt u dat over het algemeen de meeste mensen wel te vertrouwen zijn of vindt u dat men niet voorzichtig genoeg kan zijn in de omgang met mensen?’; % 7-10 op een schaal van 1 (= De meeste mensen zouden proberen misbruik van mij te maken) – 10 (= De meeste mensen zouden proberen eerlijk te zijn) in antwoord op de vraag ‘Denkt u dat de meeste mensen zouden proberen misbruik van u te maken als zij daartoe de kans krijgen, of zouden zij proberen eerlijk te zijn?; en % 7-10 op een schaal van 1 (= Mensen denken meestal aan zichzelf) – 10 (= Mensen proberen meestal behulpzaam te zijn) in antwoord op de vraag Denkt u dat mensen meestal behulpzaam proberen te zijn of denkt u dat zij meestal aan zichzelf denken?’. Gesorteerd op vertrouwen.

Bron: EVS 2008/’09

Tabel B7.2 Positief beeld van medeburgers in Noordse landen en Nederland 2

Positieve beelden van medeburgers in 15 Europese landen, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014/’15 (in procenten)[a]

land	meesten zijn te vertrouwen	meesten zijn behulpzaam	meesten zijn eerlijk
Denemarken	70	46	76
Finland	66	45	68
Noorwegen	62	45	68
Zweden	55	47	66
Nederland	50	35	58
Zwitserland	42	39	54
Esland	36	26	41
Ierland	35	44	46
Duitsland	31	29	48
Oostenrijk	29	27	38
België	28	19	42
Tsjechië	21	20	27
Frankrijk	20	19	44
Slovenië	17	29	25
Polen	16	13	23

a Respectievelijk % 7-10 op schalen van 0 (‘je kunt niet voorzichtig genoeg zijn [in de omgang met mensen]’) – 10 (‘[over het algemeen zijn] de meeste mensen te vertrouwen’), van 0 (= ‘de meeste mensen zouden proberen misbruik van mij te maken [als ze daartoe de kans krijgen’) – 10 (= ‘de meeste mensen zouden proberen eerlijk te zijn’), en van 0 (= mensen denken meestal aan zichzelf) – 10 (= mensen proberen meestal behulpzaam te zijn’).

Bron: ESS 2014/’15

Tabel B7.3 Veel politieke interesse en wel enig politiek vertrouwen in Nederland 1

Politieke interesse en politiek vertrouwen in 43 Europese landen, bevolking van 18 jaar en ouder, 2008/'09 (in procenten)[a]

land	politieke interesse	enig vertrouwen in parlement
Noorwegen	70	95
Duitsland	69	82
Denemarken	66	98
Georgië	66	82
IJsland	63	88
Nederland	60	92
Oostenrijk	60	81
Luxemburg	55	93
Armenië	55	74
Letland	53	65
Malta	51	86
Bulgarije	51	48
Cyprus	51	90
Griekenland	51	75
Estland	50	79
Turkije	49	82
Oekraïne	49	48
Frankrijk	48	88
Slowakije	48	87
Ierland	47	88
Zwitserland	47	96
Macedonia	45	80
Slovenië	44	92
Wit-Rusland	44	92
Zweden	43	94
Tsjechië	43	65
Verenigd Koninkrijk	42	75
Finland	42	87
Moldavië	41	80
Bosnië-H	41	74
Italië	39	81
Polen	39	67
Hongarije	38	69
Servië	37	62
Rusland	36	82
Spanje	35	89
Portugal	34	80
België	34	85
Roemenië	34	69
Kroatië	34	61
Litouwen	32	79
Albanië	29	75
Montenegro	28	77

a Respectievelijk % 'zeer' en 'enigszins' in antwoord op 'Hoe geïnteresseerd bent u in politiek?'; en % dat ***niet*** 'helemaal geen' zegt in het geval van 'het parlement' bij de vraag ' Wilt u mij voor elk van de instellingen op deze kaart vertellen of u er heel veel, tamelijk veel, niet zo veel of helemaal geen vertrouwen in heeft?'. Landen gesorteerd op eerste kolom.

Bron: EVS 2008/'09

Tabel B7.4 Veel politieke interesse en wel enig politiek vertrouwen in Nederland 2

Interesse en enig institutioneel vertrouwen in 15 Europese landen, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014/'15 (in procenten)[a]

land	politieke interesse	enig vertrouwen in rechtssysteem	enig vertrouwen in parlement
Denemarken	69	98	95
Duitsland	68	95	93
Zweden	68	97	96
Nederland	65	96	94
Zwitserland	63	98	97
Finland	58	98	94
Oostenrijk	52	92	88
Noorwegen	51	98	97
België	49	88	90
Frankrijk	46	90	81
Esland	46	91	86
Slovenië	45	70	65
Ierland	42	94	81
Polen	36	77	66
Tsjechië	18	87	83

a Respectievelijk % 'heel erg' en 'tamelijk geïnteresseerd in de politiek en % ***niet*** scores 0 en 1 op een schaal van 0 (= 'helemaal geen vertrouwen') – 10 (= 'volledig vertrouwen') voor vertrouwen in het rechtsstelsel en in het [nationale] parlement.
Bron: ESS 2014/'15

Tabel B7.5 Toenemend sociaal vertrouwen in Nederland 1

Interesse en minimaal vertrouwen, Nederlandse bevolking van 18 en ouder, 1981-2008/'09 (in procenten)[a]

	1981	1990/'1	1999/'00	2008/'09
meeste mensen zijn te vertrouwen	38	50	59	62
recht zijn loop laten	.	.	82	83
politieke interesse	.	63	66	60
enig vertrouwen in parlement	91	93	95	92

a Zie voor de indicatoren tabellen B7.1 en B7.3.
Bron: EVS 1981 - 2008/'09

Tabel B7.6 Toenemend sociaal vertrouwen in Nederland 2

Positieve beelden van medeburgers, Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder, 2002/'03-2014/'15 (in procenten)[a]

	2002/ '03	2004/ '05	2006/ '07	2008/ '09	2010/ '11	2012/ '03	2014/ '15
meesten zijn te vertrouwen	42	47	44	49	52	51	50
meesten zijn behulpzaam	30	30	31	34	38	35	35
meesten zijn eerlijk	52	53	55	58	60	60	58
politieke interesse	67	62	64	68	66	64	65
enig vertrouwen in rechtssysteem	94	94	97	96	97	97	96
enig vertrouwen in parlement	94	91	95	96	94	94	94

a Zie voor de indicatoren tabellen B7.2 en B7.4.
Bron: ESS 2002/'03 – 2014/'15

Tabel B7.7 Na stijging sinds 1970 vanaf 2010 een daling in politieke betrokkenheid

Politieke interesse en protestgeneigdheid, bevolking van 18-70 jaar, 1970-2015 (in procenten)

	1970	1980	1991	2000	2010/'11	2012/'13	2014/'15
is 'sterk' of 'gewoon' geïnteresseerd in politiek	35	39	41	43	58	.	.
is 'zeer' of 'tamelijk' geïnteresseerd in politiek	.	.	.	.	65	63	60
leest regelmatig 'iets over politiek in ons land, bijvoorbeeld in de krant'	33	43	39	35	54	50	48
zou 'zeer' of 'enigszins' waarschijnlijk 'werkelijk iets … proberen te doen, als u dacht dat de Tweede Kamer bezig was een onrechtvaardige wet aan te nemen'		35	39	50	59	57	55

Bron: Dans (Progressiviteit en conservatisme '70) en SCP (CV'70-'14/'15)